

॥ ३३ ॥ मनस इति यथा ते जो गुणो रूपं स्वाश्रयसहितं सूर्यानुगृहीतेन च क्षुषागृह्यते एवं मनो गुणश्च तास्वाश्रयसहिताचेतनाधातुना जीवेनानुगृहीतया प्रज्ञया प्रकटज्ञान्याधीत्यति विशेषणगृह्यते मनोज्ञाने इति गुणगुणिनोर्मनश्चिन्तयोरभेदाभिप्रायेणोक्तं ॥ ३४ ॥ एवं बुद्धिरध्यवसायेन स्वस्वरूपेण गृह्यते एवं महान्ज्ञानेन शुद्धस्वरूपेण सारूप्येण गृह्यते तत्र हेतुः निश्चित्यग्रहणादिति यथारूपदर्शनेन कार्येण च क्षुरिद्रियमस्तीति ज्ञायते न तु गृह्यते इति द्रियत्वात् एवं बुद्धिमहांती इदमित्येवैति अस्मीति चैवं रूपेण निश्चयेन लिङ्गैर्नैव तयोः स्वरूपं व्यक्तं वस्तुतस्त्वव्यक्तमेव इन्द्रियत्ववदतीन्द्रियत्वात् ॥ ३५ ॥ एवं बुद्धेः क्षुर्वदतीन्द्रियत्वं सूर्यवत्प्रकाशत्वं चोक्तं यस्तु तां गृह्णाति तमाह अलिङ्गेति लिङ्गद्वाराग्रहणं बुद्ध्या देहं कर्तुं क्षेत्रज्ञस्य तु न तथा स्वयं ज्योतिस्त्वादित्यर्थः ज्ञानलक्षण उपलब्धिमात्रस्वरूपः न तु पलब्धिर्लिङ्गः अलिङ्ग

आकाशस्य गुणोऽप्येव श्रोत्रेण च स गृह्यते ॥ श्रोत्रस्थश्च दिशः सर्वाः शब्दज्ञाने प्रकीर्त्तिताः ॥ ३३ ॥ मनसश्च गुणश्चिता प्रज्ञया स तु गृह्यते ॥ तद्विस्थश्चेतनो धातुर्मनोज्ञाने विधीयते ॥ ३४ ॥ बुद्धिरध्यवसायेन ज्ञानेन च महं स्तथा ॥ निश्चित्यग्रहणाद्व्यक्तमव्यक्तं नात्र संशयः ॥ ३५ ॥ अलिङ्गग्रहणो नित्यः क्षेत्रज्ञो निर्गुणात्मकः ॥ तस्मादलिङ्गः क्षेत्रज्ञः केवलं ज्ञानलक्षणः ॥ ३६ ॥ अव्यक्तं क्षेत्रं मुद्दिष्टं गुणानां प्रभवाप्ययं ॥ सदापश्चात्स्य हं लीनो विजानामि शृणोमि च ॥ ३७ ॥ पुरुषस्तद्विजानीते तस्मात् क्षेत्रज्ञ उच्यते ॥ गुणवत्तंतथा वत्तं क्षेत्रज्ञः परिपश्यति ॥ ३८ ॥ आदिमध्यावसानांतं सृज्यमानमचेतनं ॥ न गुणा विदुरात्मानं सृज्यमानाः पुनः पुनः ॥ ३९ ॥ न सत्यं विदते कश्चित् क्षेत्रज्ञस्त्वेव विंदति ॥ गुणानां गुणभूतानां यत्परं परमं महत् ॥ ४० ॥ तस्माद्गुणांश्च सत्त्वं च परित्यज्य हर्मवित् ॥ क्षीणदोषो गुणातीतः क्षेत्रज्ञं प्रविशत्ययम् ॥ ४१ ॥ निर्द्वंद्वो निर्नमस्कारो निःस्वाहाकार एव च ॥ अचलश्चानिकेतश्च क्षेत्रज्ञः स परो विभुः ॥ ४२ ॥ इति श्री महाभारते आश्वमेधिके पर्वणि अनुगीतापर्वणि गुरुशिष्यसंवादे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ६३ ॥

त्वात् ॥ ३६ ॥ क्षेत्रज्ञपदमपि क्षेत्रोपलब्धिमात्रवाचिनतु तदुपलब्धवाचीत्याह अव्यक्तमिति अव्यक्तं उद्दिष्टमुपक्रांतं क्षेत्रं तथा गुणानां कार्यरूपाणां उत्पत्तिप्रलयं च प्रभवाप्ययमिति समाहारः अहं साक्षी लीनः स्वाध्यास्तेन कर्त्तृच्छादितत्वात् अथाहः क्षेत्रलिङ्गस्थमिति पाठे क्षेत्रलिङ्गे स्थूलसूक्ष्मशरीरे स्थितं गुणानां सत्त्वादीनां उत्पत्त्यादिना ज्ञेयं अव्यक्तं लीनमप्यहं पश्यामि ॥ ३७ ॥ गुणवत्तं प्रकाशप्रवृत्तिमोहादि ॥ ३८ ॥ तदेव आदिमध्यावसानांतं उत्पत्त्यादिना बद्धं अंतःशब्दो बद्धत्ववाची अति अदिवं धने इत्यस्य रूपं सृज्यमानं च गुणवत्तमेव सृज्यमाना इति परिणामिनः कटस्थं न पश्यत्यपि तु कूटस्थ एव तान्यकाशयतीत्यर्थः ॥ ३९ ॥ सत्यं आत्मानं गुणभूतानां भोग्यानां पंचमर्थेषु षष्ठी तेभ्यो यत्परं सत्यमिति संबंधः ॥ ४० ॥ गुणान्दृश्यान् सत्त्वं बुद्धिदर्शने करणभूतां परित्यज्य क्षेत्रज्ञं परमात्मानं विशति ॥ ४१ ॥ इत्याश्वमेधिके पर्वणि नैलकंठीये भारतभावदीपे त्रिचत्वारिंशोऽध्यायः ॥ ४३ ॥ ॥ ६३ ॥